

Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Historians Trained in Timur's Palace and an Evaluation of Their Opinions About Timur

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ¹, Dr. Öğr. Üyesi İzzetullah ZEKİ²

Özet

Timur, XV. asrın başında güçlü siyaseti ve üstün dirayeti sayesinde başkenti Semerkant olmak üzere büyük bir Türk Devleti'ni kurmuş, egemenlik alanını Horasan'dan Hindistan'a Bağdat'tan Kırım ve Moskova'ya kadar genişletmiş, hayatının son günlerinde Çin üzerine yürümüştür. Timur'un hedefine erişmesi için sık sık saf değiştirdiği, siyaset oyununu iyi becerip başardığı aktarılmıştır. Bozkır göçebe hayatı geleneğinin aksine saray hayatına önem veren Timur, başkent Semerkant'ı eşsiz mimari eserlerle dünyanın cenneti haline getirmiş, sarayını ilim, irfan ve medeniyetle süslemiş, fethettiği bölgelerdeki âlim, edip ve tarihçileri sarayında toplamıştır. Timur'un sarayında yetişen ünlü tarihçilerden İbn Arabşah, Şam'dan, Nizâmeddin-i Şâmî, Bağdat'tan ve Mevlâna Şerefeddin Ali Yezdî İran'ın Yezd bölgesinden Semerkant'a getirilmiş, ilim ve irfanın yanında meşhur âlimlerle de tanıştırılmıştır. İbn Arabşah, Semerkant'tan Osmanlı topraklarına gelip, ardından kendi ülkesine dönünce bir yabancı gibi muamele edilmiş, *Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr* adlı eserinde Timur'u yerden yere vurmıştır. Bun karşın Timur'un sarayında yetişen diğer ünlü iki tarihçi Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî, *Zafernâmeler* yazarak onu göklere yükseltmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timur, Tarihçiler, İbn Arabşah, Ali Yezdî, Nizâmeddin-i Şâmî.

Abstract

In the XVth century, Timur established a great Turkish state which isof in Samarkand due to his strong policy and high capacity, and he extended his sphere of power from Khorasan to India, from Baghdad to Crimea, Moscow and in the last days of his life, he finally launched a camping towards the Great wall. Timur had often changed his alliance to achieve his goals, and it is well known that managed and succeeded in the policy game. He attached utmost importance to the palace life on contrary to the traditional nomadic life, and made Samarkand as, the capital city which turned, into a paradise of the world with its unique architectural works, decorated the palace with science, wisdom and civilization, and transferred some intellectuals, scholars and historians from territories conquered to his palace. Famous historians who grew up in his palace were brought from Samarkand at young ages as follows; Ibn Arabshah from Damascus, Nizameddin-i Shami from Baghdad and Mawlana Sharafeddin Ali Yazdi from Yezd region of Iran, and they were introduced to intellectuals and famous scholars. When famous historian Ibn Arabshah, who grew up in the palace of Timur, came from

¹Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, akkus75@hotmail.com., Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-6327-8278>

² Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, izzetullahzeki@yahoo.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-6327-8278>

Samarkand to the Ottoman lands and then returned to his land and met there as a stranger, he was highly critical of Timur by writing his work “Ajaibu'l-Maqdur fi Nawâib-i Timur” Unlike İbn Arabşah, Nizameddin-i Shami and Sharafeddin-i Ali Yazdi, two other famous historians, who grew up in his palace, wrote Zafernâma praised Timur and his activities.

Keyword: Timur, Historians, İbn Arabshah, Ali Yazdi, Nizameddin Shami.

Giriş

771/1370 yılında Semerkant merkezli büyük bir Türk-İslam devletini kuran ve kısa bir sürede hâkimiyet alanını Mâverâünnehir'den Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Azerbaycan, Ermenistan, Erzincan, Gürcistan ve Moskova'ya kadar genişleten Emir Timur hakkında tarihçilerin farklı görüşleri bulunmaktadır (Aka, 1994: 12; Yüksel, 2004: 85). Sarayında yetişen kimi tarihçiler onu göklere yükseltirken kimileri de yerden yere vurmaktadır (Yüksel, 2004: 96). İslam dinine sıkı sıkıya bağlı olan ve Ehl-i Sünnet çizgisinden taviz vermeyen Timur'un devletini dinî hükümler ve şeriat yasalarını esas alarak yönettiği, saray sohbetlerinde hep ulema ile iç içe olup istişare ve müzakereler yaptığı görülmektedir³ (İbn Arabşah, 2012: 444). Küçüklüğünde Ku'rân-ı Kerim'i hıfzettiği rivayet edilen Timur'un şerî ilimler ve İslam Tarihi hakkında yeterince bilgiye sahip olduğu, ulemanın meclislerine katılarak görüş bildirdiği, her gün peygamberler ve geçmiş sultanların tarihini okuduğu, kendi düşüncesini ayet ve hadislerle desteklemeye çalıştığı belirtilmektedir (Yüksel, 2005: 101).

Tarihe çok meraklı olan Timur'un İbn Haldun'la görüştüğü, ondan tarih dersleri dinlediği ve onun tarafsız tarih anlatımını beğendiği bilinmektedir (Yüksel, 2004: 102). Sarayında İbn Arabşah, Nizâmeddin-i Şâmî, Şerefeddin Ali Yezdî gibi tarihçilerin bulundurulup günlük tutturması onun tarihe olan ilgisini kanıtlamaktadır. Döneminde Semerkant'ı siyasi açıdan dünyanın güçlü merkezlerinden biri haline getiren Timur, tarih, coğrafya, edebiyat, astronomi ve tıp bilimleri ile burasını ilim, kültür ve medeniyetin de beşiği haline getirmiştir. Nitekim büyük fakih ve kelamcı Sa'deddin Taftazânî, Seyid Şerif Cürçânî ve Seyid Bereke gibi üstatların onun döneminde ve himayesinde yetiştiği görülmektedir (İbn Arabşah, 2012: 101).

Timur, diğer Türk hükümdarları gibi devleti ve milleti hakkında hassasiyet sahibi bir hükümdar olmuş, genişleme ve iktidar hırsını dizginleyememiştir. “*Yeryüzü iki hükümdara yetecek kadar geniş değildir*” diyerek gönlündeki tek hükümdarlık ülküsünü ortaya koymuştur. Bundan dolayı onun Müslüman devletler üzerinde yaptığı seferleri, bazı tarihçiler tarafından eleştirilmiş, kimi tarihçiler de onun bu seferlerini Türk cihan hâkimiyeti anlayışıyla izah etmişlerdir (Bademci, 2012: 107). Ankara Savaşı'ndan ötürü Âşıkpaşazâde,

³ Timur'un sarayında tarihçilerin yetiştiği gibi birçok ulemanın da yetiştiği görülmüştür. Örneğin Timur'un döneminde Semerkant'a ilmî faaliyet ve hizmetlerde bulunan büyük fakih, el-Hidâye eserinin sahibi Burhâneddin Merginânî'nin oğlu Mevlanâ Abdülmelik onun döneminde yetişmiştir. Abdülcebbâr'ın babası fakih Numanüddin, Hâce Abdü'l-Evvel, Mevlanâ İsamüddin, Sa'deddin Taftazânî ve Seyid Şerif Cürçânî Timur dönemi ve himayesinde yetişmişlerdir. Muhaddis ve müfessirlerden Şeyh Şemseddin Muhammed İbn el-Cezerî, Hâce Muhammed ez-Zâhit Buhârî, Mevlâna Fahreddin, Abdullatif ed-Damgânî, Mevlanâ Esedüddin, Şerif Hafız Hüseyinî, Muhammed Muhrik el-Hârizmî ve Cemaleddin Ahmed el-Hârizmî gibi zatlar da bu dönemde yetişmişlerdir.

Hoca Sa'deddîn, İbn Kemal, İdris-i Bitlisî gibi meşhur Osmanlı tarihçileri Timur'u en büyük şer, soysuz, huysuz ve nursuz olarak tanımlamışlardır (Suçıkar, 2014: 157). Bu görüş ayrılığından dolayı ortaya çıkan farklı Timur algısı Timur'un sarayında yetişen tarihçilerin Timur'un hakkındaki görüşlerinin değerlendirilmesi başlığı altında bir çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

1. Timur'un Hayatı ve Faaliyetlerine Kısa Bir Bakış

Timurlu Devleti'nin kurucusu Emir Timur, 25 Şaban 736/ 8 Nisan 1366 tarihinde bugünkü Özbekistan'ın Keş (Şehr-i Sebz) bölgesinin civarında olan Hoca Ilgar köyünde dünyaya geldi (Aka, 2000: 3). Babası Barlas kabilesinin büyüğü Turgay, annesi ise Tekine Hatun'dur (İbn Arabşah,1818: 5). Demir anlamına gelen Timur'un doğduğu sırada Çağatay Hanlığı çökmeye başladı ve devletin egemenliği Cengiz Han soyundan gelen kabile reislerinin elinde kaldı. İlk defa 761/1360 yılında adından söz edilen Timur, Çağataylar ve Moğollar arasındaki çatışmaya katılarak, sık sık saf değiştirdi. Yararının dokunacağını ümit ettiği kimselerle akrabalık bağları kurdu (Aka, 2003: 4). Kendine müttefikler sağlamak suretiyle on yıllık mücadeleden sonra 12 Ramazan 771/9 Nisan 1370 tarihinde Mâverâünnehir bölgesinin hâkimi olarak Semerkant'ta tahta oturdu. Onun başarısının en önemli sebebi bölgedeki kabileler arası çatışmalar ve ciddi bir rakibin bulunmamasıdır. Kendisinin "aksak" veya "lenk" diye anılmasının sebebi de bu mücadele döneminde sağ kolu ve sağ bacağından yaralanmasından dolayıdır (Kâsânî, 1991: 262).

Fergane vadisine 771-772/1370-1372 yıllarında sefer yapan ve nüfuzunu bu yönde yaymaya çalışan, 773/1373 yılında Hârizm'e karşı harekete geçen Timur, hemen arkasından Horasan'ın içinde bulunduğu bölgenin şartlarını uygun görerek oğlu Miran Şah'ı Horasan'a gönderdiği gibi kendisi de ardından gidip Toga Timurlular ve Serbedârilerin varlığına son verdi. Horasan'a seferleri sırasında İran'ın vaziyetini daha yakından gören Timur, 788/1386 yılında bölge üzerine yürüdü (Aka, 1994: 13). "Üç Yıllık Sefer" olarak anılan 786-788/1386-1388 tarihleri arasındaki bu harekât sırasında Mâzenderan, Lûristan ve Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a giderek Karabağ'a kadar ulaştı (Sayrafî, 1970: 142; Paydaş, 2006: 422; Aka, 2000: 12). Onun Azerbaycan'ı ele geçirmesi, vaktiyle Cûcî ulusu ile İlhanlılar arasında olduğu gibi bölgede yeniden çatışmaların başlamasına yol açtı. Timur'un desteğiyle Altın Orda'da hâkimiyeti ele geçiren Toktamış Han ona karşı gelmeye başladı, Timur'a karşı Memlûklü sultanına elçi göndererek yardım talebinde bulundu (Sayrafî, 1970: 387). Timur ve Toktamış Han'ın zengin Azerbaycan'ı kendi istekleriyle terk etmeyecekleri açıkça malum oldu. Toktamış Han, Kahire'ye Memlûk sultanına bir elçilik heyeti yollayıp Timur'un İran'da kuvvetlenmesi ihtimaline karşı ittifak hazırlığına girdi (Buğra, 1988: 54). Gün geçtikçe Timur karşıtı bu ittifaklar güçlendi, Osmanlı padişahı Yıldırım Bâyezid ve Sivas emiri Kadı Burhâneddin Memlûklü sultanına birer elçi göndererek yardıma hazır olduklarını bildirdiler (Sayrafî, 1970: 390).

Toktamış Han'ın askerlerinin 789/1387 yılında Derbent'i geçerek Samur Irmağı kıyısına ulaşmaları karşısında Timur, oğlu Miran Şah'ı bölgeye gönderdiyse de taraflar arasında ciddi bir çarpışma olmadı ve Toktamış Han'ın askerleri geri çekildi. Azerbaycan'a sevk ettiği ordunun başarısızlığından sonra Toktamış Han, Timur'un yokluğunu fırsat bilerek doğuya yöneldi. Timur, bu sırada Güney İran'da Şiraz'ı ele geçirmekle meşguldü. Toktamış Han Sirderya kıyısındaki şehirleri ele geçirmeye kalkışınca Timur Semerkant'a döndü (Sayrafî, 1970: 401). 793/1391 başında buradan hareketle Otrar, Yesi, Karaçuk, Sayram

üzerindeki bozkırı aşarak Recep 793/Nisan 1391 tarihinde Kunduzca mevkiinde Toktamış Han'ı yenilgiye uğrattı. Bundan sonra daha önce boyun eğdiği halde yeniden muhalefete kalkışan İran'daki bazı yerli hükümdarların üzerine yürüdü. Ramazan 794/Haziran 1392 tarihinde "Beş Yıllık Sefer" olarak bilinen seferine çıktı (Hesamipour, 2005: 76). Ceyhun'u geçerek Mâzenderân ve Lûristan yoluyla Şiraz'a ulaştı ve burada bulunan Muzafferiler hanedanlığına son verdi (Aka, 2000: 18).

Timur, 795/1393 yılında Bağdat'ın kapılarına kadar ilerledi. Bu sırada Anadolu'da Suriye'deki Memlûklar dışında kendisine ciddi rakip olabilecek bir güç kalmamıştı. Osmanlılar Anadolu'da henüz tam olarak hâkim olmuş değillerdi (Mümin, 1970: 22). Ramazan 795/Ağustos 1393 tarihinde Timur'un Bağdat'a inmesi karşısında Osmanlılar, Memlûklar, Altın Orda ve Kadı Burhâneddin bazı tedbirler alırlarken, diğer yandan da Anadolu beyliklerinde sevinç havası esmeye başlamıştır (Şâmî, 1987: 170). Bağdat'ı ele geçirdikten sonra kuzeye doğru yönelen Timur, Tikrit'e kadar ilerledi. Erzincan Emiri, Karamanoğlu, Dulkadiroğlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu beylikleriyle Kadı Burhâneddin'e haber gönderip itaat etmelerini istedi. Memlûk sultanına da bir elçi gönderdi ancak onun cevabını beklemeden kuzeye yöneldi. Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı ele geçirdikten sonra Van Gölü'nün kuzeyindeki Aladağ'a ulaştı (Sayrafi, 1970: 362). Bu sırada Memlûklara gönderdiği elçinin öldürülmesi haberini alınca Suriye'ye doğru yürüme kararı aldı. Bu durumda tehlikeyi hisseden Kadı Burhâneddin ona karşı hazırlanmaya çalıştı. Bu arada Osmanlı sultanı Yıldırım Bâyezid, Memlûk sultanı Melikü'z-Zâhir Seyfeddin el-Osmânî Berkuk, Altın Orda hanı Toktamış Han ve Kadı Burhâneddin arasında bir ittifak kuruldu. Timur, bu ittifakı parçalamak üzere Sivas'a doğru ilerleyerek Erzurum'a ulaştı (Aksoy, 2012: 63). Bu esnada Toktamış Han'ın iş birliği yaptığı haberini alan Timur, öncelikli olarak onun üzerine gitmeyi uygun görmüş, kuzeyde Toktamış Han ile güneyde Memlûk sultanlığı arasındaki bağı kesmeyi hedeflemiştir. Zira 796/1394-1395 yıllarında Toktamış Han, bütün gayretini Melikü'z-Zâhir Berkuk ile sağlam ilişkiler kurmaya sarf etmiş, Timur'un kendileri için aynı derecede tehlikeli olduğunu belirterek ondan yardım istemiştir (Aka, 2000: 20).

Timur, dörtlü ittifakı parçalamak üzere önce Gürcistan'da fetihlerde bulundu (Şâmî, 1987: 334). Ardından 796/1394 yılının sonbaharında Altın Orda kuvvetlerinin Kuzey Azerbaycan Şaki'de bulunan Derbent'i geçip Şirvan yöresini yağmaladığı haberini alınca Toktamış Han'a karşı yürüdü (Aka, 1994: 15). Timur, 797/1395 yılı ilkbaharında Kuzey Kafkasya'nın içinden geçen Terek Irmağı kıyısında yapılan savaşı kazanmış ancak Toktamış Han'ı ele geçirememiştir. Daha sonra Moskova'dan başlayıp Azak Denizine kadar akan Tın (Don) Irmağına doğru yönelmiştir. Moskova yakınlarına ulaşarak birçok şehri fetheden Timur, dönüşte yol üzerinde bulunan zengin şehirlerden sayılan Azak, Hacı Tarhan (Asterhan-Ejderhan) ve Bekre Sarayını bol ganimetle ele geçirmiştir. Bu seferle Altın Orda'ya ağır bir darbe indirmiş, böylece muhalif ittifakın güçlü kanadı sayılan Altın Orda Hanlığı'nı parçalamıştır (Aka, 2000: 21).

Toktamış Han'ı yendikten sonra Anadolu'dan çekilerek Hindistan'a yönelen Timur, kendisine karşı oluşturulan dörtlü ittifakın tamamen çözülmesi için fırsat beklemeye başladı (Kayalı, 2014: 191). Timur, Toktamış Han'ı ikinci defa yenilgiye uğrattığı sırada Şirvan'dan Yıldırım Bâyezid'e mektup göndererek Melikü'z-Zâhir Berkuk ile Kadı Burhâneddin'e hadlerini bildireceğini yazdı. Zımnen ondan ittifaktan ayrılmasını ihtar etti. Fakat ittifak üyeleri arasındaki bağlar gevşeyince müttefikler, Timur'u Anadolu ve Suriye üzerine yürümeye teşvik eden veya onunla işbirliği yapanlarla mücadeleye girdiler. Bu arada

Karakoyunlular ve Celâyirliiler eski ana yurtlarını ele geçirmek için mücadeleye başladılar. Kadı Burhâneddin'in 800/1398 yılının yazında Timur'a taraftar olan Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Bey tarafından öldürmesi, bölgede sağlanan işbirliğinin sonunu getirmiştir. Yıldırım Bâyezid, Anadolu'da Karamanoğullarına karşı giriştiği mücadele neticesinde Konya, Larende ve Aksaray gibi şehirleri ele geçirdi. Bâyezid, Kadı Burhâneddin'in öldürülmesiyle önce Amasya'yı, ardından Sivas'ı kendi topraklarına kattı. 801/1399 yılında Memlûk sultanının vefatı üzerine Fırat bölgesine inen Bâyezid'in, Malatya, Darende ve Divriği'yi ele geçirmesiyle beraber, söz konusu ittifak tam anlamıyla çökünce Timur bu durumdan faydalanmasını bildi (Aka, 2000: 24).

Timur, Hindistan seferlerinin ardından kısa bir süre başşehir Semerkant'ta kaldıktan sonra İran'a yöneldi. Kafkasların güneyindeki Gürcü ve Ermenilerin yeniden etrafa saldırdıklarını öğrenince bölgeye doğru harekete geçti. Bu esnada Kadı Burhâneddin ile Melikü'z-Zâhir Berkuk'un ardı ardına ölümleri, Melikü'z-Zâhir Berkuk'un yerini çocuk yaştaki Ferec'in alması ve Memlûk Devleti içindeki mücadeleler, Bâyezid'in Anadolu'da birliği silah zoruyla sağlamasının sebep olduğu hoşnutsuzluklar Timur'un büyük bir güçle karşılaşmayacağını göstermekteydi (Aka, 1994: 22). Timur, 8 Muharrem 802/10 Eylül 1399 tarihinde "Yedi Yıllık Sefer" şeklinde adlandırılan seferi ile batıya doğru son seferlerine çıktı. 1399-1400 yılı kışını Karabağ'da geçirdikten sonra Bingöl'e ulaştı. Anadolu ve Suriye'yi ele geçirmek için siyasal ortamı çok uygun gören Timur'un Azerbaycan'a gelmesiyle yurtlarını terk eden Karakoyunlu Kara Yusuf ile Celâyirli Sultan Ahmed, onun niyetinin Sivas'a yönelmek olduğunu öğrenince Memlûklara sığınmaya karar verdiler. Ancak bunu gerçekleştiremeyince Timur'un Sivas'ı ele geçirmesinden sonra güneye doğru indiğini görüp Yıldırım Bâyezid'e sığındılar. Bu mesele üzerine Timur ile Yıldırım Bâyezid arasında gidip gelen elçiler herhangi bir antlaşmaya varamadılar. Yıldırım Bâyezid'in, müttefiki Mutahharten'in merkezi Erzincan'a yürümesi, Timur'un Anadolu üzerine tasarladığı seferi için meşru bir sebep oldu (Şâmî, 1987: 301-302).

27 Zilhicce 804/ 28 Temmuz 1402 Cuma günü meydana gelen Ankara Savaş'ında Timur karşısında yenilgiye uğrayan Yıldırım Bâyezid, aynı zamanda esir düşünce Osmanlı Devleti'nde fetret devri başladı (Aka, 2000: 28; Baştürk, 2010: 14). Ancak Timur, esir düşen sultana karşı iyi muamelede bulundu (Rene, 1996: 423). Kimi tarihçiler Timur'un Ankara Savaşını batılıların kıskırtması, Osmanlı Devleti'nin batıdaki fetihlerinin durdurulması şeklinde telakki etseler de batılı yazarlar, onu bir müttefikleri ve kurtarıcıları olarak değil, aksine ağır eleştirilerde bulunmak suretiyle zalim ve kan dökücü olarak tanıtmaktadırlar (Rene, 1996: 422, Daş, 2005: 44).

Osmanoğulları'nın topraklarının Yıldırım Bâyezid döneminde hızla genişlediği, Bizans'a karşı mücadeleye başlandığı kabul görmüş bir gerçektir. Fakat Osmanoğulları'nı Türkistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan Timurlu Devleti gibi büyük bir devlet olarak gösterilmesi büyük bir hata olsa gerektir. Çünkü bu dönemde daha beylikler dönemi tamamen bitmemiş olup, Sivas ve Erzincan Emirliği gibi güçlü beylikler de hâlâ varlıklarını korumaktaydı. Dolayısıyla güçlü bir devletin Timur tarafından yıkıldığı, fetihlerin durdurulduğu algısı tam anlamıyla doğru değildir. Çünkü büyük Osmanlı Devleti Ankara Savaşı sonrasında yaşanan fetret devri ve 1453 İstanbul'un fethiyle oluşmuş, Fatih Sultan Mehmet'le dünya devleti haline gelmiştir. Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Çin'e yönelmiştir. Hedefini de "Müşriklere ağır bir darbe indirmek" şeklinde açıklamıştır (Aka, 2012: 173). Bu doğrultuda 23 Cemaziyülevvel 807/27 Kasım 1404 tarihinde başşehir

Semerkant'tan ayrılarak Sirderya Irmağını buzların üstünden geçip Otrar'a vardı. Fakat burada hastalanarak 17 Şaban 807/ 18 Şubat 1405 tarihinde vefat edince naaşı Semerkant'a getirilerek buradaki türbesine defnedilmiştir (Suçkar, 2012: 139; Globev, 2011: 27).

Büyük bir cihangir olarak tanınan Timur, onunla görüşen batılı seyyah Calvijo'ya göre sade görünüşlü, başında kürk başlığı bulunan azametli bir hükümdar olarak anlatılmaktadır. Ayrıca onun oldukça zeki ve kurnaz olduğu da ilave edilmektedir. İbn Arabşah'a göre Timur, yasayı şeriata tercih eder ve bu yüzden bazı ulema tarafından kâfirlikle suçlanmıştır. Gerek kıssa hanelerden gerekse ulema ile sohbetlerinden edindiği bilgilerle İslam dini hakkında bilgi sahibi olmuştur. Ulemaya Sünnilik-Şiiilik meselelerine dair tartışma yaptırmış, bu tartışmalar bizzat kendisi de katılmıştır. Bir işi yapmak istediğinde kendini haklı göstermek için Ku'rân'dan ayetler okuduğu ifade edilmiştir. O, İran ve Turan ülkesinden topladığı ulema ile İslamiyet hakkında konuşurken eski devrin ulemasının hükümdarları irşat ettiğini, gerekli uyarılarda bulunduğunu, onların ise bunları yerine getirmediğini dile getirmiştir. Buna karşı ulema kendisinin davranışlarıyla herkese örnek olduğu, insanların öğütlerine ihtiyacı bulunmadığını beyan etmişlerdir (Marsal, 2007: 9).

Timur, seferlerinin büyük bir kısmını Türk-İslam Devletlerinin üzerine yapmış olmasından dolayı ağır eleştirilere maruz kalmıştır (Aka, 2012: 173). Aslında Timur'un bu faaliyetleri o dönemin hâkimiyet anlayışı düşünerek değerlendirilmelidir. Cihan hâkimiyeti mefkûresine sahip olan Timur'un amacı o zamanın dünyasına kendi idaresini tanıtmaktır. Tarihçi Şerefeddin Ali Yezdî bunu "*Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır*" sözüne isnat etmiştir (Yezdî, 2008: 123; Samil, 2011: 111).

Timur'un hâkimiyetini kabul etmeyenlere çok sert ve zalimce davrandığı, İsfahan'dan Delhi'ye, Tebriz'den Sivas'a, Astarhan'dan Bağdat'a kadar ele geçirdiği bazı şehirlerde direnişlerine karşın büyük tahribat ve katliam yaptığına dair dönemin kaynaklarına yansıyan birçok rivayet vardır. Hatta onun zulümlerine dair müstakil kitaplar yazılmıştır. Fakat Sayrafi gibi bazı Memlûklu tarihçileri Bağdat'ın hükümdarı Sultan Ahmed b. Üveys'in zalim bir kişi olduğunu, halkına zulmettiğini, halkın Timur'a mektup yazdığını, Timur'a karşı sevgi beslediklerini, bunun üzerine Timur'un kapkara bir ordu ile Derbent ve Bağdat üzerine geldiğini yazmaktadır (Sayrafi, 1970: 363). Yazar, hemen ardından Timur'a lanet okuyarak Bağdat'ı ele geçirdikten sonra zulmettiğini, her gelişinde ağır vergiler aldığını da beyan etmektedir (Sayrafi, 1970: 366). Bütün bu eleştirilere rağmen Türkistan göçebelerinin İslamlaşmasında Timur'un büyük hizmetler gördüğü inkâr edilemez bir gerçektir. Hükümdarlığı süresince bütün gücü elinde tuttuğu, saygı duyduğu insanlardan, ulema veya şeyhlerden hiçbirinin siyasi bir gücünün bulunmadığı görülmektedir. Timur iktidar ve fetih hırsını hiçbir zaman dizginleyememiş, seferlerini daima kendisi yönetmiş, çeşitli kabilelere mensup beylerin ve soyluların güçlenmesinin önünü almak için onları denetim altında tutmuştur.

Timur'un teşkilatçı bir lider niteliği taşıdığı görülmektedir (Aka, 1994: 145). Bu özelliği devlet ve orduya da yansımaktadır. Timur, göçebelere hoş karşılanmayan bir harekette bulunup Semerkant'ı başşehir, ilim ve sanat merkezi yapmıştır. Ele geçirdiği bütün ülkelerden âlimler, tarihçiler, ressam, hattatlar, müzisyenler ve mimarları Semerkant'taki sarayına yerleştirmiştir. Timur, başarılarının yazılarak ölümsüzleştirilmesini arzu ettiğinden

seferleri sırasında kâtiplerine Türkçe ve Farsça günlük tutturmuştur. Buna binaen onun devamlı yanında bulunan Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'leri onun hayatı için en temel kaynaklardan sayılmaktadır. (Aka, 1994: 234).

Görüldüğü üzere bir tarafta Türk cihan hâkimiyeti anlayışıyla Semerkant'tan İran, Turan, Horasan, Irak ve Azerbaycan'a kadar sınırlarını genişletip kendini cihan padişahı olarak addeden Timur bulunmaktadır. Diğer tarafta ise ona karşı güçlü ittifaklar kurmuş Altın Orda, Memlûklar, Osmanlılar ve Kadı Burhaneddin gibi devlet ve beylikler yer almakta olup bunlar aralarında mektuplaşarak Timur'u yok etmeye çalışmaktadırlar. Nitekim Timur, Karabağ bölgesini ele geçirmekle uğraşırken, Toktamış Han Semerkant'a yöneldi (Sayrafi, 1970: 401). Fransız tarihçi Rene Grousset'e göre, Timur'un asıl hedefi kendi topraklarına saldıran Altın Orda'nın içine güçlü bir korku ve dehşet salmaktı (Rene, 1996: 413). Nitekim Timur bu projesini başarabilmek için öncelikli olarak başkent Semerkant'ı güvenlik altına aldı. Ardından Altın Orda'yı parçaladıktan sonra Şam'da Memlûklara karşı üstünlük sağladı (İbn Tağriberdî, 3: 243). Bundan sonra da Yıldırım Bâyezid'i etkisiz hale getirdi. Müşriklere karşı cihad niyetiyle Çin üzerine yürümeye başladığı sıralarda buna ömrü vefa etmedi (Aka, 1994: 27–29).

2. Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

2.1. İbn Arabşah

Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Arabşah el-Ensârî ed-Dimeşkî el-Hanefî, 25 Zilkade 791/15 Kasım 1389 tarihinde Şam'da doğdu. (Yuvalı, 1992: 315). Çok küçük yaşlarında ülkesinden ayrılan İbn Arabşah, yıllar sonra ülkesine bir yabancı gibi döndüğü için "Acemî", Edirne Osmanlı sarayında bulunduğu için "Rûmî" olarak da şöhret kazanmıştır. Timur, Yakındoğu seferleri sırasında zapt ettiği şehirlerin bilgin ve sanatkârlarını başşehir Semerkant'a getirdiği gibi 803/1400 yılında Şam'ı ele geçirdiğinde henüz 12 yaşında olan İbn Arabşah'ı da ailesiyle birlikte Semerkant'a getirmiştir (İbn Arabşah, 2012: 20; Yuvalı, 1992: 314).

Timur'un dönemi ve himayesinde yetişen Taftazânî ve Cürçânî'den daha sonra dünyaya gelen İbn Arabşah, dönemin önemli bir kültür merkezi özelliğini kazanan Semerkant'a getirilmiştir. Burada Seyid Şerif Cürçânî gibi âlimlerin yanında eğitim görmüş, Türkçe, Farsça ve Moğolcayı öğrendiği gibi dönemin en meşhur ulemasından ders alma imkânı bulmuştur. Cürçânî'den tecvit, onun talebesi olan Mevlâna Hacı'dan sarf ve nahiv, Şemseddin İbnü'l- Cezerî'den hadis ve kıraat dersleri almıştır. Daha sonra Türkistan'ın önemli merkezlerindeki medreseleri ziyaret etmek üzere 811/1408 yılında Moğolistan ve Çin'in sınırına kadar gitmiştir. Bu sırada Ahmed Tirmizî, Ahmed Kasır, Vaiz Hüsâmeddin, Muhammed el-Buharî ve Şeyhü'l-Uryân el-Ethemî, Şeyh Burhâneddin Endicânî, Celâleddin es-Seyrâmî gibi büyük zevatla tanışmış, ilim ve dil öğrenme fırsatı bulmuştur (İbn Arabşah, 2012: 21).

İbn Arabşah, daha sonraları Hârizm'e giderek Mevlâna Nurullah, Vaiz Ahmed ve Serâî b. Şemsü'l-Eimme'nin talebesi olmuştur. Bir müddet sonra başka bir ilim merkezi olan Altın Orda Hanlığının merkezi Saray'a ve Astarhan şehrine gitmiştir. Burada bulunduğu sırada Hafizüddin el-Bezzâî'den fıkıh dersleri almıştır. Saray'da dört yıl kaldıktan sonra

Kırım'a geçmiştir. Kırım'da ulemadan Ahmed Buyruk, Mevlâna Şerefeddin, Mevlâna Mahmud el-Bulgârî ve edip Kırımî ile görüşmüştür. İbn Arabşah, 814/1411 yılına kadar Timur'un sarayında ikamet etmiştir. Daha sonra 815/1412 yılında Karadeniz yoluyla Osmanlı topraklarına geçmiş, I. Mehmed'in sarayına yerleşmiştir (Yuvalı, 1992: 314). O, başta *Cevâmî-i Hikâyât* olmak üzere Avfi ve Ebû Leys-i Semerkandî'nin tefsirlerini Osmanlı Türkçesine çevirerek I. Mehmed'e sunmuştur. I. Mehmet, İbn onu Farsça ve Türkçe mektupların okunması ve yazılmasından sorumlu kâtibi olarak tayin etmiştir. Bu arada Divan-i Hümayun'da görevlendirilmiştir. İbn Arabşah, Edirne'de bulunduğu sıralarda Molla Fenârî, Burhâneddin Haydar el-Hafî eş-Şirâzî gibi âlimlerle tanışarak dersler almıştır. I. Mehmed'in ölümü üzerine Edirne'den ayrılmıştır (İbn Arabşah, 2012: 20; Yuvalı, 1992: 314).

İbn Arabşah, 23 yıl gurbetten sonra memleketi Şam'a dönmüştür. O, ülkesinde bir yabancı gibi karşılanmıştır. Şam'da sürekli bir caminin odasında hayat geçirmiş, eserlerinin çoğunu bu sırada yazmıştır. Daha sonra Kahire'ye giderek felsefe ile meşgul olmuştur. İbn Arabşah, Timur hakkında pekiyi düşünmeyen, suçlu, yağmacı ve yol kesici bir hükümdar olarak tanımlayıp lanetleyen Memlûklü tarihçisi İbn Tagriberdî ile sık sık görüştü (İbn Tagriberdî, 1963: 245). İbn Arabşah, yazdığı manzum ve nesirleri kendisine okudu. Dönemin Memlûk Sultanı Melikü'z-Zahir Berkuk'un yakın adamlarından oldu (Yuvalı, 1992: 314). Onun adına *et-Telifü't-Tâhir fi Şiyem'i (fi Siret) Meliki'z-Zâhir* adlı eserini yazdı. Dönemin âlim ve şairlerini hicvedince iftiraya uğrar ve sultanın emriyle hapse atıldı. Bu haksızlığı hazmedemeyen İbn Arabşah beş gün kaldığı hapis haneden çıkarıldıktan on iki gün sonra 15 Recep 854/ 24 Ağustos 1450 tarihinde vefat etti (İbn Arabşah, 2012: 21). Onun en meşhur eseri Timur'a karşı şahsi kinini içeren ve günümüze kadar gelen *Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr* adlı eseridir. Onun bu eseri, İstanbul ve Hindistan gibi yerlerde istinsah edilmiş ve basılmıştır. İbn Arabşah'ın başka bir eseri ise hikâye ve öğütlerden oluşan, daha çok Kelile ve Dimne'ye benzeyen *Fâkîhetü'l-Hulefâ' Müfâkehetü'z-Zurefâ'* dır (İbn Arabşah, 2012: 21).

İbn Arabşah, Timur'u yerden yere vurduğu *Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ibi (ahbâri) Tîmûr* adlı eserini Şam'da inzivaya çekildiği sırada edebi bir şekilde Arapça olarak kaleme almıştır. Eser, D. Ahsen Batur tarafından tercüme edilmiş ve ilaveler yapılmıştır. Henüz çok küçük yaşta vatanından, akrabalarından alınarak Semerkant'a götürüldüğü, senelerce gurbette kaldığı için Timur'a karşı çok öfkelenmiş, Timur ve sülalesini gaddar ve zalim olarak tanımlamıştır. Timur'a karşı olan herkesi övmüş ve onunla olan herkesi de aşağılamış ve kötülemiştir. Nitekim bu kitabın ilk bölümlerinde şu ifadeyi kullanmaktadır: “*Bu orduya hizmetkâr takımından eşekler, Türkmen kopuk takımından oluşan it enikleri, Arap ayak takımından oluşan açgözlü köpekler, Acem sivrisinekleri, aşağılık putperestler, Mecusi büyücüler ve benzer kişiler de katıldılar. Kısacası o bir deccal ve Yecüc Mecüc onunla birlikte dir*” diyerek Timur'a karşı duyduğu nefreti dile getirmiştir (İbn Arabşah, 2012: 21).

İbn Arabşah'ın Timur karşıtı olan Osmanlı Devleti, ardından Memlûklü Devleti'ne gelerek Timur aleyhinde ifadeler içeren böyle bir eseri kaleme alınmasının birçok sebebi zikredilebilir. Onun Timur'a karşı nefret beslemesinin nedenleri arasında henüz on iki yaşlarındayken vatanından koparılıp, validesi ve kardeşleriyle beraber Timur tarafından Semerkant'a götürülmesi, (İbn Arabşah, 2012: 19, 272) memleketinden uzak kalması ve eserinde zikrettiği üzere vatanı Şam'ın Timur'un yağma ve tahribine maruz kalması gibi sebepler etkili olabilir. Bunlara ilaveten eserini kaleme aldığı dönemde Memlûklü sarayında

resmi görevlerde bulunması, sarayda kendine daha üst bir konum amaçlamış olma ihtimali, Memlûklülerin Timur Devletine karşı tutum ve siyaseti ile resmi bakış açılarını da göz önüne aldığımızda müellifin eserindeki Timur ile ilgili ağır itham ve ifadelerin nedenleri anlaşılabilir. Ayrıca İbn Arabşah'ın Osmanlı sarayında kâtiplik ve divan başkanlığı görevlerine kadar yükselmesi göz önüne alındığında, Ankara savaşı sonucu Osmanlı Devleti içinde yaşanan buhranlar, iktidar kavgaları, iç çekişme ve savaşlar, Avrupa ve Balkanlarda gerilemelere bağlı olarak Müslüman halkın çektiği ıstırapların devlet ve halka yansımaları ve bundan Timur'un sorumlu gösterilmesi burada bulunan herkesin zamanla nefretine sebep olacak nedenlerdir. Şüphesiz Osmanlı ve Memlûklü topraklarındaki Timur algısının müellif üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Bu sebep ve şartlar altında İbn Arabşah'ın Timur karşısı bir tavır içine girmiş olabileceği düşünülebilir (İbn Arabşah, 2012: 20).

İbn Arabşah Timur'un Sivas'ı ele geçirmesini çok korkunç ifadelerle ele almış, kenti yıkıp yıktığı ve insanların katledildiğini keskin bir edebi dille zikretmektedir (İbn Arabşah, 2012: 196). Fakat Timur'un sarayında yetişen diğer bir önemli tarihçi Şerefeddin Ali Yezdi ise Sivas olayını farklı bir şekilde kaleme alarak Müslümanların canına dokunulmadığını, yalnızca mal-ı eman alındığını, fakat Hıristiyan ve Ermenilerin esir edildiğini, Yıldırım Bâyezid'in ordusunda yer alan dört bin Ermeni'nin çukurlara atıldığını ifade etmektedir (Yezdi, 2008: 223).

Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdi, Timur'u "Melek yüzlü, merhamet deryası" olarak tanıtmaktadırlar (İbn Arabşah, 2012: 22; Aksoy, 2012: 8). Ancak onlar gibi Timur'un sarayında yetişmiş, ilim ve irfan öğrenmiş, Timur'un desteğiyle cehaletten kurtulup ulema sınıfına dâhil olarak şöhrete kavuşmuş olan İbn Arabşah ise onu "vidansız", "aşâğılık" ve "topal deccal" gibi hakaret içeren ifadelerle tanımlamaktadır. İbn Arabşah'ın Timur'a karşı niçin böyle bir tutum takındığı, Müslüman bir sultana neden bu kadar hakaret ettiği, üstelik on iki yaşından itibaren elinden tutup büyüten, velinimetine ne sebeple bu kadar saygısızlık yaptığı sorgulanması gereken bir durumdur. Timur, kendisini uyaran, hatalarını düzeltenleri seven bir hükümdar olmasına rağmen İbn Arabşah'ın onun sarayında ikamet ettiği sıralarda bir kere bile eleştiride bulunmaması düşündürücüdür. O, kendi düşüncelerini ispatlamak Şam'ın Timur döneminde yerle bir edildiğinden bahsederken Şerefeddin Ali Yezdi ve Nizâmeddin-i Şâmî bunu reddedercesine, Şam'da sürekli yangın çıktığını ve bu nedenle şehrin ve kütüphanelerin tahrip edildiğini savunmaktadırlar (İbn Arabşah, 2012: 27; Aksoy, 2012: 27).

İbn Arabşah'ın naklettiğine göre, Timur boyu uzun, alını geniş, başı iri, son derece güçlü ve heybetli, sağlam bünyeli; kızıla çalar, buğday rengine yakın olmayan beyaz yüzlü; adalı, geniş omuzlu, kalın parmaklı bir liderdi. Kalçaları semiz, boyu posu gelişmiş; uzun sakallı, sağ kolu felçli, sağ bacağı topaldı. Gözleri iki mumu andırır, sesi gürdü. Ölümünden korkmazdı. Yaşı seksene gelmesine rağmen bünyesi sağlam, kedersiz, hareketleri uyumlu, tıpkı bir kaya gibiydi. Şakayı ve yalanı sevmezdi (İbn Arabşah, 2012: 23; Yüksel, 2004: 148; Yüksel, 2001: 78). Oyun ve eğlenceyle arası yoktu. Hoşuna gitmese dahi doğruyu severdi (Yüksel, 2004: 88). Olup bitmiş şeylere üzülmez, kazanacağı bir şey için de sevinmezdi. Timur, mühründe "Râstî rustî" yani felaha ermek doğruluğa bağlıdır anlamlarına gelen ifadeye yer vermişti. Dünyanın üç kıtasına hükmettiğini göstermek üzere atlarına OOO şeklinde damga vurulurdu. Onun meclislerinde genellikle edepsiz sözler konuşulmaz, kan dökme, esir alma, saldırı ve birinin hanımı aleyhinde tahkir edici şeylerden söz edilemezdi. Timur, gözü pek, cesur ve kahraman kişileri itaat altına almayı sever, cesur, korkusuz ve

mert yiğitleri takdir ederdi. Çünkü onların yardımıyla zapt edilemez yerlerin kilitlerini ele geçirir, belalı insanların belalarını defeder, yüksek dağların tepelerini onların darbıyla harabeye çevirirdi (İbn Arabşah, 2012:225; Yüksel, 2004: 93).

Yine İbn Arabşah'ın ifadesine göre Timur, son derece doğru görüşlü, oldukça ferasetli, emsali görülmemiş derecede şanslıydı. Büyüklük ona yakışıyordu. Sözlerinde son derece katı ve kararlıydı. Başına bir musibet geldiğinde dahi doğru söylerdi. Biri bir söz söylese doğruluğu konusunda delil ister, kaşı altından bakış ve göz işaretlerini sezerdi. Son derece uyanık, herhangi bir işareti görür, olan her olayı detaylarıyla muhakeme ederdi. Hiçbir hilekârın hilesi ona sökmeyiz; sahip olduğu ferasetiyle yalan ile doğru söyleyeni birbirinden ayırt ederdi. Zekâsı ve tecrübesi sayesinde kimin sözünün doğru olup kimin sözünün yanlış olduğunu anlardı. Düşünceleriyle “karanlığı hızla yarıp geçen yıldızı” dahi yönlendirir, ferasetiyle her yıldızın okunu isabet ettirirdi. Bir emir verdiğinde, kesinlikle ondan geri dönmez; bir şeye yöneldiğinde sebatsız, basiretsiz ve davranışı bozuk birisi olmamak için asla geri adım atmazdı (İbn Arabşah, 2012: 226; Yüksel, 2004: 90). İbn Arabşah Timur'un bazı meziyetlerini zikretmekten kaçınmazken Memlûk tarihçisi İbn Tağriberdî'de bunları Timur'un birçok hilelerinden biri olarak görür, onun anında kabilelerin fikirlerini değiştirme yeteneğine sahip biri olduğunu aktarır (İbn Tağriberdî, 1963: 233).

Timur, eşsiz bir stratejiye sahip olup uzak görüşlü biriydi. Onun tefekkür denizinin dibi yoktu. Her yere muhbirler göndermiş, kalan topraklarına ise casuslar yerleştirmişti (Paydaş, 2009: 37). Örneğin bu casuslardan biri yardımcılarında Emir Atlamış (Atalmış) bir diğeri fakir bir fakih kıyafetiyle dolaşan ve Timur'un divan üyelerinin göz bebeği olan Mesud el- Kuhcânî idi. Biri Kahire'de bir soylu kılığında, diğeri Dımaşk'taki Semisatî Medresesi'nde bir sûfi kıyafetindeydi (İbn Arabşah, 2012: 432; Yüksel, 2004: 99). Timur âlimlere kol kanat gerer, seyit ve şerifleri çevresinden ayırmazdı (Yüksel, 2001: 98). İbn Arabşah, içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak Timur hakkında ağır ifade ve ithamlarda bulunurken, onun askerleri hakkında övücü ve takdir edici ifadeler kullanmaktan da geri durmamıştır (İbn Arabşah, 2012: 430; Aksoy, 2012: 151).

2.2. Mevlâna Nizameddin-i Şâmî

Timur'un himayesinde yetişen tarihçilerden Mevlâna Nizâmeddin-i Şâmî, Tebriz'in Gazan bölgesinde dünyaya geldi. Tebriz'den daha çok Bağdat'ta ikamet etti. Celâyir hanedanından Sultan Üveys ve Sultan Ahmed Celâyir'in hizmetinde bulundu. Timur, 795/1393 yılında Bağdat'ı zapt ettiğinde Timur'u tebrik ederek ağırlayan kişiler arasında yer almış, Timur'un dikkatini çekmiş, ona izzet ve ikramda bulunmuştur (Bezer, 2010: 330). Nizâmeddin-i Şâmî, İbn Arabşah'ın aksine Timur'un Bağdat muharebesinden övgüyle bahsetmiştir. Timur, onu 803/1400 yılında onu sarayına yerleştirmiş, devletindeki gelişmeleri bir kitap haline yazılmasından sorumlu tutmuştur. Hatta bütün divan yetkisini ona teslim etmiştir. Timur, yazacağı kitabı sade ve akıcı cümlelerle yazılmasını, her seviyeye göre hazırlanmasını istemiştir. Daha sonra yazılan o kitaba *Zafernâme* adı verilmiştir. Nizâmeddin-i Şâmî, hemen her seferde Timur'un yanında bulunmuş, aynen Şerefeddin Ali Yezdî ve İbn Arabşah gibi gelişmeleri ve tarihi olayları kaydetmiş, *Zafernâme*'sini de kronolojik sefer tarihlerine göre çok akıcı ve basit bir dille hazırlamıştır (İbn Arabşah, 2012: 303; Şâmî, 1987: 330). 814/1414 yılında Ömer Bahadır'ın hizmetindeyken vefat etmiştir (Bezer, 2010: 330).

Şâmî, *Zafernâme* adlı eserini, Timur'un isteği üzerine fütuhâtına dair hususî bir tarih kitabı olarak 804/1401–1402 yılında Farsçada kaleme almıştır (Bezer, 2010: 330). Kitabını Timur'a takdim ettiğinde *Zafernâme* adını taşımadığı, daha sonra Timur'un torunu Ömer Bahadır'a takdim edilen ikinci nüshada *Zafernâme* adının yazıldığı, Hafız Ebru'nun bu eseri bir *Zeyl-i Zafernâme-i Şâmî* şeklinde hazırladığı ifade edilmektedir. Farklı dillerde tercüme edilen eser, Necati Lugal tarafından Türkçeye de çevrilmiştir (Bezer, 2010: 330).

Şâmî, kitabına Allah'a hamd ve onun Resulü'ne salat ile başladıktan sonra genel olarak aşağıdaki konuları ele almıştır. Dünya fatihi Timur'un tarihi, Timur'un Mâverâünnehir vilayetine ikinci kez girişi, Timur'un ikinci defa başşehre girişi, İlyas Hoca Oğlan'ı Mâverâünnehir'e padişah tayin edişi, Emir Hüseyin'in Timur'u yakalaması, Emir Hüseyin'in Semerkant'ı zapt etmesi, Timur'un Şir Behram ve Behramî Celayirî ile görüşmesi, Timur'un oğlu Cihangir'i Herat melikliğine göndermesi, Keyhüsrev ve Behram'ın Toğluk Timur'a iltica etmeleri ve ordu göndermeleri, Emir Hüseyin'in Timur üzerine ordu sevk etmesi, Emir Hüseyin'in kaçıp minareye çıkması, Belh'in zaptından sonra Emir Musa'nın kaçması, Timur'un Hârizm hâkimleriyle görüşmesi ve Hârizm'e ordu sevk etmesi, Timur'un Moğol üzerine yürümesi ve Kamerüddin ile muharebesi, Timur'un Urus Han üzerine yürümesi, Horasan'ın Emirzade Miranşah'a verilmesi, Herat'ın fethi için yola çıkması, Sistân tarafına gitmesi, Timur'un Toktamış Han'a karşı muharebeye gitmesi, Timur'un Deşt-i Kıpçak'a gitmesi, Timur'un Mâverâünnehir'den Mâzenderân, Irak ve Fars'a gitmesi, Timur'un Şuşter ve Şirâz'a gitmesi, Timur'un Bağdat'a teveccühü, Timur'un Mardin Harekât'ı, Delhi'nin fethi, Semerkant'ta yapılan caminin zikri, Timur'un Sivas, Şam, Halep'e yönelmesi, Timur'un Bağdat'ı ele geçirmesi ve Rum diyarına gitmesi, Timur'un Yıldırım Bâyezid'le mektuplaşmaları ve galip gelmesi, İstanbul Melikin'in Timur'a mutavaatı, Timur'un kerem ve adaleti ve Timur'un Karabağ-ı Erran'a gelmesi konularını ele almaktadır (Sayrafi, 1970: 372; İbn Arabşah, 2012: 350).

Timur hakkında müspet görüşte olan Nizâmeddin-i Şâmî, onun hakkında şöyle yazmaktadır: “*Ben, Timur'un ahlaki güzelliği, adaleti ve ihsanlığı hakkında şahit olduğum şu vakayı anlatmak isterim: Bir gün Emir Hazretleri İran ve Turan'ın ileri gelen âlimleri ve muttaki kadılarıyla beraber bulunuyor ve onlardan istifade ediyordu. Kendisi İslamiyet'e müteallik mühim ve müşkül meseleler soruyor ve onların her biri de muvafık cevaplar veriyordu; kendileri her hususta öyle münasip sözler söylüyorlardı ki herkes riyasız takdir ediyor ve كلام الملوك و ملوك الكلام (kralların sözleri, sözlerin kralıdır), sırrı zahir oluyordu. Bu sırada adl ve ihsan ve bunun levazımı hakkında söz cereyan etmeğe başladı. Emir Timur Hazretleri bu hususta yalnız sözle iktifa etmek ve meclisin erkânıyla يا ايها الذين يا افعالون آمنو لم تقولون ما لا تفعلون (Ey iman edenler yapmadığınızı niye söylüyorsunuz) hitabına mazhar olmak istemiyordu. Âlimlere teveccüh ile: “Geçen asırların uleması hükümdarları irşat ederlerdi, siz beni niçin irşat etmiyorsunuz, bana lazım ve vacip olan şeyleri niçin söylemiyorsunuz” (İbn Arabşah, 2012: 433).*

İlim meclisinde bulunan ulemeden her biri kendisini sıkarak hoş görünmek için: “*Elhamdülillah Emir Hazretleri bize hayır yollarını öğretir, hocalık eder, bizim gibilerin nasihatlerine muhtaç değildir*” dediler. Fakat Emir Timur bu dalkavuklukla söylenmiş sözden hoşlanmadı, başını çevirdi: “*Her zaman beni methetmek, mizacıma göre söz söylemek hoşuma gitmez, sizler ki her biriniz bir taraftan buraya geldiniz, mensup olduğunuz yerin vaziyeti, iyiliği, fenalığı hakkında bana malumat verin. Hiçbir şeyi benden gizlemeyin, ben bunu kendi menfaatim için söylemiyorum. Bütün dünyaca malumdur ki Tanrı bize öyle*

bir şevket ve saltanat ihsan buyurmuştur ki böyle şeylere ihtiyacımız yoktur. Maksadımız onun rızasını tahsil etmektir. Tanrının bize olan lütuf ve keremlerini bazılarının şükür ve nimetini yerine getirmek için çalışmaktır” deyince ulema bu sözleri işittikleri zaman Emir'in bu hususta hüsnüniyet ve ihsanını anladılar, iyilik ve fenalıklarını dile getirdiler. Bunun üzerine Emir Timur, meclisteki bütün âlimlerin ileri gelen adamlarını ve mütebedeyinlerini seçti, her birini divan-i âlâ etrafındaki emin adamlarla tetkikat ettirmek üzere memleketin her köşesine görevlendirdi. Herhangi bir mazluma zulüm yapılmış ise tespit ederek arz etmelerini istedi ve şöyle seslendi: “*Şimdiye kadar cihangirlik hususunda kâfi derecede sa'yi gayret sarf edildi, bugünden itibaren niyeti hüsrevanemiz cihangirlik âlemlerini yükselmektir; bundan da maksat zulmün kaldırılması, iyi ve kötüyü gelip bize bildirilmesidir*”. Gerçekten herkes Emir Timur'un bu lütfundan memnun oldu ve hep birlikte ona dua ettiler (Şâmî, 1987: 342). Görüldüğü üzere Timur burada, İbn Arabşah'ın yermelerine karşı sanki ulema ve fakih sınıfından biriymiş gibi tanıtılmaktadır.

2.3. Mevlâna Şerefeddin Ali Yezdî

Şerefeddin Ali Şemsiddîn Ali Râzî-i Yezdî, İran'ın Yezd bölgesinde dünyaya geldi. Mahdum lakabı ve “Şeref” lakabını kullanan Muzafferîler ile Timur döneminde yaşadı. Hayatının ilk merhalelerini Muzafferî sarayında geçiren Yezdî, Yezd şehrinin Mirçak mahallesinde bir cuma camii ve bir de kendi adına Şerefiye Medresesini inşa ettirdi. Şâh Nimetullâh-ı Velî, Sâniüddin Ali b. Muhammed Hucendî ve Hüseyin Ahlâtî gibi tasavvuf büyüklerinden ders aldı. Yezd'in Teft bölgesindeki dergâhında müritlerinin eğitimiyle meşgul oldu. Meşhur Türk şair ve edibi Ali Şir Nevâî babasıyla onu dergâhında ziyaret etti (Dilek, 2010: 550).

Mirza Şahrüh, İsfahan'a yürüdüğünde Ali Yezdî'den şüphelenerek Semerkant'a gönderdi. Mirza Şahrüh ve oğlu Ebü'l-Feth Mirza İbrahim döneminde şöhret kazandı. Timur'un hayatı ve faaliyetleri içinde barındıran *Zafername* adlı eserini Mirza İbrahim'in isteği üzerine 828/1425 yılında tamamladı. Mirza İbrahim'in ölümüne kadar danışmanlığını yapan Yezdî'nin *Zafernamesi*'sinin Nizâmeddin-i Şâmî'nin *Zafername*'sinden farkı daha çok edebi dille ve ayrıntılı şekilde yazılmasıdır (İbn Arabşah, 2012: 304; Dilek, 2010: 551). Yezdî, Şahrüh'un vefatından sonra Horasan'ı ele geçiren Mirza Sultan Muhammed'in izniyle 853/1449 yılında memleketi Yezd'e döndü, 858/1454 yılında vefat etti ve babasının da defnedildiği Şerefiye Medresesi'nde defnedildi (Kâsânî, 1991: 300; İbn Arabşah, 2012: 304; Dilek, 2010: 551).

Mevlâna Şerefeddin Ali Yezdî, Timur hakkında İbn Arabşah'a göre daha olumlu rivayetlerde bulunan bir tarihçidir (İbn Arabşah, 2012: 24). Onun “*Dünya iki hükümdara yetecek kadar değerli ve büyük değildir; Allah nasıl bir tane ise sultan da bir tane olmalıdır*” sözü Timur'un cihan hâkimiyet anlayışının izah eder mahiyettedir (Yezdî, 2008: 123). Anlaşıldığına göre Timur dünyada kendisinden üstün bir sultanın bulunmasını istememektedir. Nitekim yöneldiği her ülkenin hükümdarını ya yok etmiş veya kendine itaat eder hale getirmiştir. Nitekim Timur'un İstanbul'a yürüyeceği ihtimalini öğrenen Bizans İmparatoru Manuel'in elçi ve armağanlar göndererek ona bağlılığını bildirmesi bariz bir örnek teşkil etmektedir (Aka, 2012: 127).

Timur'un, hâkimiyetini kabul etmeyenlere çok sert ve acımasızca davrandığına, İsfahan'dan Delhi'ye, Tebriz'den Sivas'a, Astarhan'dan Bağdat'a kadar ele geçirdiği bazı

şehirlerde büyük tahribat yaptığına dair rivayet ve iddiaların bulunmasına rağmen Türkistan göçebelerinin Müslüman olmasında Timur'un büyük hizmetler gördüğü inkâr edilemez bir gerçektir. Hükümdarlığı süresince bütün gücü kendi elinde tutmuştur. İktidar ve fetih hırsını hiçbir zaman dizginleyememiş, seferlerini daima kendisi yönetmiş, çeşitli kabilelere mensup beylerin ve sülalelerin güçlenmesini önlemek için onları kontrol altına tutmuştur (Yezdî, 2008: 124).

Timur'un teşkilatçı bir lider vasfını taşıdığı görülmektedir. Nitekim devlet teşkilatı ve ordu sisteminde bunun izlerine rastlanmaktadır (Taşkiran, 2016: 950). Bozkır kültürünün hüküm sürdüğü bölgelerden çok, şehir kültürünün hâkim olduğu memleketleri ele geçirme amacını taşıyan Timur, göçebelere hoş karşılanmayan bir harekette bulunup Semerkant'ı başşehir yapmış ve burada binalar inşa ettirmiştir. Ele geçirdiği ülkelerden getirdiği usta ve sanatkârlara Semerkant civarında Dımişk, Şirâz, Sultanîye ve Bağdat adlarını verdiği köyler kurdu, şehrin dışında bağ ve bahçeler yaptırmıştır. Semerkant'a bizzat kendisi ilgilenmiş, inşa ettirdiği yapıların en muhteşemi Bibi Hanım Mescidi adı verilen Semerkant Camii'dir. Onun Semerkant'ta yaptırdığı yapılardan biri de Gök Saray olup daha çok devlet hazinesinin saklanması için kullanılmıştır (Yezdî, 2008: 125).

Yezdî'nin kaydettiğine göre Timur, ülkesi içinde tarıma elverişli hiçbir yerin boş kalmasına razı değildi. Bu düşünceyle ele geçirilen ülkelerden birçok aşireti başka yerlere göçürerek o zamana kadar iskân edilmemiş yerleri iskâna açmış, Horasan'da Murgab, Azerbaycan'da Beylekân olmak üzere ülkenin pek çok yerinde kanallar kazdırmıştır. Anadolu'dan göç ettirilen 30.000 çadır Kara Tatar'ın çoğunu Isık Gölü dolaylarına yerleştirmiştir. Ünlü Tarihçi Calvijo'un ifadesine göre Timur, başşehirini dünyanın en mükemmel şehri yapmak için ticareti daima teşvik etmiştir (Özcan, 2014: 125). Timur, başarılarının yazılarak şahsının ölümsüzleştirilmesini arzu ettiğinden seferleri sırasında kâtiplerine Türkçe ve Farsça günlük tutturmuştur. Bu sebeple Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'leri onun hayatı için en önemli kaynaklardan sayılmaktadır (Yezdî, 2008: 126). Timur, âlimler, zahitler ve takvalı kişilere son derece önem vermiştir. Bundan dolayı o kendisinden dört yüz yıl önce yaşamış Türk hükümdar Gazneli Sultan Mahmud'u yakından takip etmiştir. Timur sarayını âlimlerin ilmiyle süslemiş ve aydınlatmıştır. İlim ve ulema hamisi olarak tanınan Timur yaptığı seferlerde karşılaştığı âlimleri başkent Semerkant'taki sarayına yerleştirmiştir (Yezdî, 2008: 127).

Sonuç

Timur, bazı Arap ve batılı tarihçilerin aktardığı gibi kan dökücü, vahşi ve barbar bir hükümdar değil, aksine tarihe, bilime, sanata, edebiyata, adalete önem veren, muhteşem bir devlet örgütlenmesini kuran bir Türk hükümdarıdır. Timur, teşkilatçı bir hükümdar olmuş, devlet teşkilatı ve ordu sisteminde bunun izleri görülmüştür. Bozkır kültürünün hüküm sürdüğü bölgelerden çok şehir kültürünün hâkim olduğu memleketleri ele geçirme amacını taşıyan Timur, Semerkant'ı başşehir yapmış ve burada tarihi binalar inşa ettirmiş; sarayını âlim, tarihçi, yazar, şair ve bilim adamlarına açmıştır.

İbn Arabşah, Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî gibi tarihçileri sarayında yetiştiren Timur, ilim ve mantığa çok önem vermiş, övmeyi ve övünmeyi sevmemiştir. Timur, son derece dindar, dinin erkânlarını eksiksiz yerine getiren bir hükümdar ve bir cihan padişahı olmuştur. Timur'un seferleri Semerkant, İran, Irak, Mısır, Şam Azerbaycan, Bağdat,

Anadolu, Karabağ, Gürcistan'ı fethetmekle başlamış, Moskova'ya kadar ilerlemiş ve son olarak “müşriklere ağır bir darbe vurmak” maksadıyla Çin üzerine bir sefer düzenlemiştir.

Timur, ne İbn Arabşah'ın aktardığı gibi zalim ve gaddar bir hükümdardır, ne de Nizâmeddin-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin tarif ettiği gibi tertemiz hatasız bir hükümdardır. Timur, ülküleri için koşan, çabalayan, hedefe ulaşmak için siyaset ve dirayetini iyi kullanılan bir hükümdardır. Her ne kadar İbn Arabşah onu yerden yere vursa da yine onun sarayında yetişmiş, dile hâkimiyeti ve ilmi terakkisini velinimetini olan Timur'a borçludur. İbn Arabşah'ın Timur'a yönelttiği tenkit ve nefreti, gurbet acısı çeken ve ülkesinde bir yabancı gibi karşılanan, Timur'un hasmı Osmanlı ve Memlûklular saraylarında çalışan, eserini Timur'un tahrip ettiği topraklarda yazan bir tarihçinin halet-i ruhiyesi olarak bakmak gerekir.

Kaynakça

- Aka, İ. (1994). *Timurlular*, Ankara: Diyanet Yayınevi.
- Aka, İ. (2012). “Timur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XLI, ss. 173–177.
- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aka, İ. (2000). *Timur ve Devleti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Aksoy, M. (2012). *Acâ'ibü'l-Mağdûr fî Nevâib-i Tîmûr Târîh-i Timurlenk (Zamî-Zâde Efendî)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- Bademci, A. (2012). *Cengiz ve Yasası, Timur ve Tüzükâtı*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Baştürk, S. (2010). “Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri, Bu Seferlere Karşı Koyma Çabaları ve Sonuçları”, *History Studies Dergisi Özel Sayısı*, Amasya, ss. 13–26.
- Beriun, M. (2007). *Manam Timur-i Cihangüşa*, (Çev., Zabihullah Mansuri), Tahran, Behzat Yayınevi.
- Buğra, M. E. (1988). *Şarki Türkistan Tarihi*, Ankara.
- Daş, M. (2005). “Bizans Kaynaklarında Timur imajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX, s. 43–58.
- Bezer, G. Ö. (2010). “Şâmî, Nizâmeddin”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, s. 330.
- Dilek, K. (2010). “Şerefeddin Ali Yezdî”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul, s. 550–552.
- Globev, G. (2011). *Uluğ Bey*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Grousset, R. (1996). *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, çev: Reşat Üzmen, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- İbn Arabşah. (1818). *Acâ'ibü'l-Mağdûr fî Nevâib-i Tîmûr*, (nşr: Ahmed b. Muhammed), Dama.
- İbn Arabşah. (2012). *Acâ'ibü'l-Mağdûr fî Nevâib-i Tîmûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, İstanbul, Selenge Yayınevi.
- İbn Tağrıberdî, (1963). *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâahire*, XII, Kahire, Tabatü Musavvere a'n Taba't-i Dâri'l-Kitâb.
- Hesamipour, A. (2005). *el-Fûşencî'nin “İbretü'n-Nâzirîn” Adlı Eserinde Timur Devri Olayları (Metin Çeviri ve Değerlendirme)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Kâsânî, S. (1991). *Orta Asya Tarihi, III.*, Medine, Mektebetü'l-İman-Medine.
- Kayalı, Y. (2014). “Timur'un Hindistan Seferleri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, VI, ss. 183–196.
- Kırzioğlu, F. (1992). *Kıpçaklar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Mümin, İ. (1970). *Özbekistan Tarihi*, Taşkent.
- Özcan, Al. Tayfun, “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notita Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2014, ss. 121–162.
- Paydaş, K. (2006). “Timur’un Gürcistan Seferleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, XVI, ss. 419–438.
- Paydaş, K. (2009). “Emir Timur’un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, XLVI, ss. 36–52.
- Sayrafi, H. (1970). *Nüzhetu’n-Nüfûs ve ’l-Ebdân, I*, (thk. Hasan Habeşî), Kahire, Matbaatü Dârü’l-Kütüb.
- Suçıkar, T. (2014). *XV. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Yıldırım Bâyezid ve Timur Algısı*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şâmî, N. (1987). *Zafernâme*, (çev. Necati Lugal), Ankara.
- Taşkıran, H. (2016). “Emir Timur’un Saray Stratejileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Samsun, 2016, XLIII, ss. 946–954.
- Yezdî, Ş. A. (2009). *Zafernâme*, (thk: Seyit Said, Mir Muhammed Sadık ve Abdülhüseyin Nevâî), Tahran, Meclis-i Şûrâ-i İslâmî.
- Yuvalı, A. (1992). “İbn Arabşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XIX, s. 315.
- Yüksel, M. Ş. (2001). *El-Makrîzî (Kitâbüs ’Sulûk) ve İbn Hacer (İbâü ’l-Gubr) ’de Timur ile İlgili Kayıtlar ve Çağdaş Arap Tarihçilerine Göre Timur Tasavvuru*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yüksel, M. Ş. (2004). “Arap Kaynaklarında Timur”, *Bilig*, Ankara, XXXI, ss. 85–126.
- Yüksel, M. Ş. 2005). “Timur’un Yükselişi ve Batı’nın Diplomatik Cevabı 1390–1405”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, XVIII, ss. 231–243.